

православни - насочват усилията си едновременно: за развитие на националното съзнание чрез просвета, за политическо освобождение и за съдействие на външни фактори.

По-нататък паралелното развитие на различните насоки в освободителното движение продължава. Участието на българи в сръбското и гръцкото въстания и на доброволци в руско-турските войни през първите три десетилетия на XIX в., заговорите и опитите за въстания, съвпадат с ранните, още епизодични прояви на съпротива срещу гръцкото духовенство и на новото българско образование. Достатъчно е да не забравяме, че тогава се появяват първите български учебници, преди всичко "Рибният буквар" на П. Берон (1824 г.), последван наскоро от други светски учебници, че пак тогава Враца и Скопие слагат началото на вълната от искания за замяна на гръцките владици с български, а през 1828-1830 г. Г. Мамарчев замисля и потготвя голямо българско въстание, извън участието на доброволци в руската армия и в сраженията ѝ срещу турците и, че по същото време възниква идеята за автономно българско царство като начало - на територията на Добруджа⁷.

Няколко години по-късно 1835 г. бележи буквално хронологическо съвпадение на няколко крупни, нови по същината си явления и събития в живота на българския народ в трите насоки на освободителното движение: откриването на Габровското училище, Велчовата завера и настойчиви искания за български духовници в няколко града, чийто брой все повече нараства. И в просветното, и в църковното, и в политическото движение тези събития стават отправна точка за развитието и активизирането на нацията⁸.

Подгемът на българското образование и на църковната борба през 30-40-те години на миналия век е съпътствуван от политически заговори, от масовите селски въстания в Северозападна България⁹ и от най-крупните и най-продължителни дипломатически акции на българите, осъществени от Ал. Екзарх¹⁰. Той предприема в течение на почти цяло десетилетие постъпки пред европейските правителства за подкрепа на българския народ и настремежа му да се приобщи към съвременната европейска цивилизация чрез образование и в перспектива - за автономно управление на българските земи. Същият процес на едновременни действия в трите насоки и във външнополитическата дейност на българите наблюдаваме и през следващото десетилетие, преди и след Кримската война.

Особено ярко изразени са паралелното развитие и едновременният, все по-широк подгем на движенията за църковна самостоятелност, за нова просвета и култура и за политическо освобождение през 60-те години на XIX в. Г. С. Раковски изгражда и обосновава националнореволюционната идеология и слага началото на организираната в общонационален мащаб въоръжена борба за свобода, създава и централизираното ѝ ръководство - Привременното и после Върховното началство. През втората половина на десетилетието възникват нови политически образувания - Тайният централен български комитет и Българският революционен централен комитет, активизира се Комитетът на "старите" - Добродетелната дружина. Техните цели и задачи, независимо от нюансите в избираните от тях средства и политическа стратегия са обединени от една и съща мисъл и желание - освобождението на отечеството¹¹. През същото време израства възрожденската българска интелигенция, получила образование в страната, но и в чужбина¹². В подгем са училищното дело, литературата, периодичният печат¹³. От Великденската акция през 1860 г. до признаването на Българската екзархия в началото на 70-те години църковната борба преживява най-интензивната си фаза¹⁴. А в същото време е формирана и влиза в действие теорията за българската национална революция и за организирането на националните сили за решителна борба за освобождение. И отново, сега в много по-големи мащаби и с все по-голяма ясност за